

УДК 654

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СЕРЕДНІХ КЛАСАХ

Алла Ваврик

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка 41, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-47-85*

Перехід молодших школярів у середні класи завжди є стресовим періодом для кожної дитини, тож адаптація до нових умов не завжди відбувається швидко й безболісно. Цей перехідний момент у житті кожного школяра потребує значної уваги та вивчення. У сучасній віковій і педагогічній психології увага дослідників зосереджена на проблемах, що їх переживають молодші школярі у перші роки навчання, (В.С. Мухіна, А.І. Ліпкіна, А.А. Люблінська) або ж на кульмінації пубертатного періоду, (Р.Т. Байярд, О.С. Белкін, М.Й. Боришевський, І.С. Кон, О.О. Реан та ін) тоді як перехід дитини з початкової у середню школу вивчений мало.

Справді, до якої вікової групи зачислити п'ятикласників? За психологічними особливостями десятилітні діти - типові молодші школярі. Їхньому сприйманню властива виражена емоційність, свіжість, безпосередність. Вибираючи предмети, вони орієнтуються здебільшого на їхній колір і форму. Дитина ще не здатна повністю самостійно керувати своєю увагою, навіть зосередившись, вона багато чого не помічає. Це пояснюють особливостями її мислення. Наочно – образний характер мисленнєвої діяльності призводить до того, що школярі спрямовують свою увагу на окремі предмети та ознаки, які потрапляють їм у вічі.

Діти цього віку запам'ятовують лише те, що їм цікаво, тому часто не пам'ятають, яке домашнє завдання. Ліпше запам'ятовують наочний матеріал, слова, які позначають назви предметів, а не абстрактні поняття. Під впливом навчання поряд з мимовільною розвивається і довільна пам'ять, яка відіграє провідну роль в оволодінні знаннями. Діти вдаються до спеціальних прийомів запам'ятовування: смислового групування матеріалу, поділу тексту на частини, складання плану прочитаного. Та найчастіше використовують простий спосіб довільного запам'ятовування – переказ. У них збільшується словниковий запас, кількість слів у реченнях, кількість речень та їхня синтаксична будова. Учні вчаться висловлювати думку чітко, зрозуміло, говорити у відповідному темпі, контролювати своє мовлення.

Поступово процеси гальмування починають переважати над процесами збудження, що створює важливі передумови для формування певних вольових рис: здатність виявити зусилля з метою подолання

труднощів, утримуватися від небажаних вчинків, контролювати й оцінювати себе.

Учні ж початкових класів відрізняються підвищеною емоційністю, вразливістю. Тут до речі пригадати, як, виступаючи з доповіддю в Інституті спеціальної педагогіки, Януш Корчак продемонстрував у рентгенівському кабінеті серце хлопчика, який злякався нових умов. Поставивши його на мить перед рентгенівським апаратом, відомий педагог звернувся до слухачів: "Дивіться і запам'ятовуйте. Тоді, коли гніваєтесь і коли ви втомилися, коли діти стають нестерпні і виводять вас із себе, коли ви сердитесь і кричите, коли у гніві хочете покарати, згадайте, що так виглядає і так реагує серце дитини".

І ось такі діти стають п'ятикласниками. Ставши старшими на один рік, вони раптом різко втрачають інтерес до школи, навчання. Що ж відбувається? Чому на цьому перехідному етапі погіршується успішність і зникає бажання вчитися? Хто винен? На жаль, часто можна почути від учителів-предметників середньої ланки докори на адресу вчителів молодших класів: "Не навчили! Недопрацювали.". Та чи винен в усьому класовод-трудівник, який віддає всі свої сили, весь свій вільний час дітям? Переступивши поріг середніх класів, учні переживають низку проблем, пов'язаних з тим, що кардинально змінюються умови навчання :

новий режим і ритм роботи (збільшення кількості уроків за тиждень, обсяг домашніх завдань);

з'являються нові навчальні предмети, які викладають різні вчителі, і треба звикнути, перебудуватися на новий стиль, темп, манеру ведення уроків;

різко збільшується кількість усних предметів;

невідповідність програм, вимог, підручників, введення нової термінології;

запроваджена кабінетна система;

з'являється новий класний керівник;

змінюються і своєрідно ускладнюються форми та методи навчання.

Це все, зрозуміло, викликає у дітей інтерес і розгубленість, створює додаткове психічне навантаження. Перехід від початкової ланки школи до наступної складний для всіх вихованців, а особливо для тих, кому важко давалось навчання ще в 1-3-х класах. Такі учні часто зазнають невдач, отримують "двійки". Та п'ятикласник не наважиться підійти до вчителя і попросити його, аби виправити незадовільну оцінку, як це можуть зробити старші школярі. А якщо такого учня сьогодні опитали кілька вчителів і теж поставили незадовільні оцінки? Двійки починають пригнічувати дитину, їй незатишно в школі і розпочинається хронічне відставання у навчанні. І якщо вчитель-предметник вчасно не помітить цього, не надасть індивідуальну допомогу учневі, то у нього виникне відраза до навчання, ускладнюються стосунки між учнем і вчителем, між батьками і вчителями.

Чи знають, чи пам'ятають вікові психологічні особливості дітей-п'ятикласників учителі середньої ланки? Мабуть, що ні. Адже більшість із них щойно розпрощалися із сімнадцятилітніми випускниками.

Практика свідчить, що вчителі початкових класів багато уваги приділяють індивідуальному підходу до своїх вихованців (на уроках, у позаурочний час, добре знають сімейні обставини) і, обмінюючись досвідом, одноставно висловлюють думку про недостатність індивідуального і диференційованого підходу до учнів, які щойно переступили поріг 5-го класу. Всім їм (а особливо слабшим) необхідна вчасна моральна педагогічна підтримка, а захоплення вчителів-предметників двійками послаблює інтерес до навчання, робить його безрадісним.

Важливими є індивідуальні особливості вчителя початкових класів. Коли діти за три роки звикають до плавної спокійної манери свого першого вчителя, то у 5-му класі їм важко працювати з емоційним, надто рухливим класним керівником. Чи враховує ці особистісні властивості педагога адміністрація школи під час розподілу навчального навантаження і закріплення класного керівника.

Учням початкових класів властиво ідеалізувати особистість учителя, у більшості з них є установка на те, що їхній вчитель - одна досконалість. Інколи він також може бути несправедливим, однак залишається добрим, ласкавим. І якщо він щось стверджує, то йому можна вірити. Він не обманює! Цей ідеальний образ зникає, як тільки вихованці починають дорослішати. Тепер вони більш диференційовано оцінюють особистість. Вчитель може бути поганим і хорошим, добрим і злим, справедливим і безпринципним. І навіть від одного неправильного жесту, непродуманого слова вчителя може зламатися особистість, яка тільки-тільки формується. Переживання учнів, пов'язані з такими змінами, не завжди усвідомлюються ними. В результаті виникає психологічна незахищеність, яка виявляється у незадоволені собою та стосунками з іншими.

Як уникнути цих психологічних бар'єрів, полегшити процес адаптації школярів до нових умов навчання, зробити цей процес безболісним, без моральних травм і втрат, не згасити вогник бажання досягнути невідоме? Це питання знову і знову повертає нас до скарбниці педагогічних і психологічних надбань вітчизняних і зарубіжних авторів, учителів-практиків. Звичайно, ця пошукова робота тільки розпочалася, та деякі знахідки у вирішенні цієї проблеми дають підставу говорити про те, що, дотримуючись низки вимог, про які буде сказано нижче, можна досягти успіху в швидкій адаптації молодших школярів до навчання у середніх класах.

Перш за все, це високий рівень професійної та психологічної компетентності педагогів. А проблема психологічної грамотності вчителя сьогодні надзвичайно і важлива, оскільки останніми роками збільшується кількість учнів психологічно невірноважених, тривожних, з труднощами в

поведінці, з низькою успішністю. І тому без всебічних і глибоких знань психології вчитель не зможе виконати свій професійний обов'язок.

По-друге, потрібна кропітка спільна робота класовода і шкільного психолога у виявленні рівня готовності молодших школярів до навчання у середніх класах з урахуванням не лише вікових особливостей вихованців, а й соціальних умов. У підручнику "Основи практичної психології" за редакцією В.Панюка, досить вдало запропоновано використання з цією метою комплексу Л.Тихомірової та А.Басова "Діагностика готовності молодших школярів до навчання в середній ланці школи". На підставі такої діагностики можна скласти індивідуальну програму адаптації для кожного учня окремо. По-третє, є проблема наступності між початковою та середньою ланками навчання. Зокрема, вчителям-предметникам варто добре ознайомитися з програмою початкового навчання, дотримуватися єдиних методів і принципів, брати до уваги вікові психологічні особливості десятиліток, враховувати у роботі з учнями індивідуальні характерні особливості

З іншого боку, класовод початкової школи теж несе підготовку своїх вихованців у навчання в наступних класах. Для цього йому потрібно добре знати навчальну програму 5-го класу, вивчити стиль роботи вчителів середньої ланки, орієнтуватися у навчально-виховному процесі на зону найближчого розвитку дитини, застосовувати у роботі випереджальний метод навчання. Заслужують на увагу пробні уроки у 3-х класах вчителів-предметників, спільні з класоводами перевірні роботи, що дасть змогу ближче познайомитися зі своїми майбутніми учнями.

По-четверте, актуальним є проведення спільних психологічних консилиумів, педрад, методоб'єднань. Правильно організований і проведений спільний захід допоможе зняти низку питань, пов'язаних з проблемою психологічної адаптації учнів, відпрацювати єдині вимоги до ведення зошитів, оформлення робіт, до знань правил, термінів. Питання, яке варто винести на розгляд таких засідань – оцінювання знань учнів. Класовод добре знає своїх учнів, спілкуючись з ними протягом трьох років.

Діти, відповідно, звикли до вимог учителя, його стилю опитування. Тому насамперед варто говорити про створення доброзичливої атмосфери опитування, яка б нейтралізувала скованість і негативні емоції дітей. Важливе значення має і мотивація оцінки. Якщо бал умотивований, учень усвідомлює його об'єктивність і виникає менше непорозумінь та образ.

Важливе виховне значення має оцінне судження, особливо для школярів, яким важко дається навчання. Для них похвала важить більше, ніж сам бал. Психологічні дослідження і педагогічна практика засвідчують, що без позитивних емоцій не можливе не лише справжнє засвоєння знань, а й формування особистості дитини. Недарма існує такий афоризм, що опитування учнів і оцінювання їхніх знань вимагає від учителя обережності хірурга, тонкощів дипломата і батьківської любові.

Наступна ланка роботи – просвітницька діяльність серед батьків, підвищення їхньої педагогічної і психологічної культури шляхом обговорення актуальних статей, педагогічних ситуацій, характеристика найбільш впливових складників виховного потенціалу сім'ї у формуванні особистості дитини.

І останнє, роль гри та ігрових моментів у навчально-виховному процесі. Психологи давно і наполегливо говорять про користь гри не лише в дошкільному, а й у шкільному віці. Гра допомагає школяреві включатися у навчання, впливає на розвиток пам'яті, мислення, уяви, сприяє процесу засвоєння знань, умінь і навичок, збагачує соціальний досвід дитини. Методики початкового навчання включають ігрові компоненти, а в середній школі їх практично немає, тоді як в адапційному сенсі вони просто необхідні. Адаже гра має ще й релаксувально психотерапевтичну дію.

Усі перераховані спільні зусилля вчителів-предметників, класоводів, шкільних психологів, батьків безперечно дадуть велику користь та ефективність, щоб без моральних втрат була передана естафета від початкової школи в середні класи. А головне – діти більш впевнено, спокійно зможуть перебороти психологічний бар'єр, який ще існує між початковою і середньою ланкою навчання.

PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ADAPTATION OF JUNIOR PUPILS IN MIDDLE CLASSES

Alla Vavryk

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Doroshenka 41, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-47-85*

Age peculiarities of attention, thinking, emotional state and memory cause the problems of the adaptation of junior pupils when they move to middle classes. The change of the rhythm of work, complication of the forms and methods of teaching, study of new subjects, textbooks that are inadequate to the curricula create additional psychological load. The success of the pupil's adaptation to the new stage of school life depends upon the level of professional and pedagogical competence of teachers; cooperation of teachers with school psychologists; orientation to the zone of the nearest development of third-form pupils; taking into account age and individual psychological characteristics of children.

Key words: psychological adaptation; pedagogical adaptation; junior pupils; school psychology

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2000

Прийнята до друку 14.11.2000